

Anna Machnikowska*

Uniwersytet Gdański

SPRAWNOŚĆ POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO W KONTEKŚCIE ETOSU SĘDZIOWSKIEGO

1. Uwagi wprowadzające

Pojęcie etosu zarówno w życiu publicznym jak i prywatnym jest identyfikowane poprzez charakter postępowania oraz praktykowane obyczaje, dla których stałym a także bezwarunkowym punktem odniesienia są wyraźnie określone wartości i normy. W aspekcie indywidualnym to szczególnie typ postawy człowieka, cechującej się jego osobistym staraniem, wysokim stopniem samoświadomości oraz odpowiedzialności, łącznie sprzyjających zachowaniu równowagi między namiętnościami a rozsądkiem i rozumem. Wymaga ona spójności przekonań oraz czynów względem otoczenia, ale także samego siebie (przesłanka integralności). Jednocześnie, mając na względzie skalę trudności bycia w posiadaniu owych wartości, podkreśla się, tym razem możliwy do spełnienia dla każdego warunek aspirowania do owych zasad, czego dowodem powinny być już skonkretyzowane czyny i decyzje.

Na poziomie zachowań zbiorowych etos jest natomiast czynnikiem wyróżniającym grupy społeczne, współcześnie kojarzone głównie z ludźmi wykonującymi profesje oznaczone mianem zawodów zaufania publicznego. Dzieje się tak ze względu na rodzaj dóbr, jakie zostały im powierzone, m.in. ochrona zdrowia, wychowanie dzieci, wymierzanie sprawiedliwości. Ich depozytariusze powinni przestrzegać dodatkowych, poza prawem powszechnym, zasad, z przewagą obowiązków. Te ostatnie pozostają bowiem koniecznym elementem wzorca działań legitymizującego władzę względem pozostałych obywateli, przypisaną do sfery zarządzania wspomnianymi dobrami. W przypadku etosu odnoszonego do grupy równie istotne pozostaje także poczucie wspólnoty z pozostałymi członkami danego środowiska. Wzmacnia ono szanse na realizację wartości, którym podporządkowano zachowania osób dążących do tego samego celu z wykorzystaniem m.in. organizacji i koordynacji działań oraz korporacyjnej dyscypliny, ale także

* anna.machnikowska@ug.edu.pl

autorytetu grupy. Z tego powodu osoby przynależące do pewnej społeczności mają prawo, w imię jej etosu, egzekwować owe zasady od innych członków (np. § 4 *Zbioru zasad etyki zawodowej sędziów*: „sędzia powinien wymagać od innych sędziów nienagannego zachowania i kierowania się zasadami etyki zawodowej, a na naganne zachowania odpowiednio reagować”)¹.

Ważną rolę w kształtowaniu etosu pełni tradycja, którą w XX w. zaczęła wspierać deontologia. Etos ma jednak znacznie szerszy zakres, obejmując nie tylko rozwiązania instytucjonalne w postaci skodyfikowanych norm etyki zawodowej, lecz również kulturę prawną oraz społeczną danego środowiska i jego relacje, w tym nieformalne, z pozostałymi podmiotami systemu, w którym funkcjonuje.

Najczęściej znaczenie etosu materializuje się w sytuacjach kryzysowych. Ma to miejsce zarówno na poziomie zjawisk o charakterze generalnym, np. w sytuacji ryzyka dezintegracji grupy z racji drastycznego obniżenia stopnia społecznego zaufania lub opresyjnych albo reformujących interwencji organów państwa, jak i na poziomie jednostkowym, kiedy osoba staje się podmiotem konfliktu równie uprawnionych dóbr/interesów, a także pełnionych przez siebie kilku ról społecznych oraz zawodowych. W tym kontekście kluczowym zagadnieniem jest praktyczny wymiar etosu i jego realny wpływ na zarządzanie dobrami szczególnej wartości.

2. Etos i etyka zawodu sędziego

Mając na uwadze rodzaj dóbr, których ochronę powierzono osobom wykonującym zawód prawnika, oraz zasadę, iż etos sprzyja wartościom nastawionym na korzyści społeczne, wskazuje się kilka uniwersalnych wartości kształtujących postawę jurystów, w tym: niezależność, uczciwość, rzeczowość, umiar, i prawdomówność. W konsekwencji wybór, a następnie wykonywanie profesji prawnika powinny zostać poprzedzone pozyskaniem odpowiedniego stopnia wiedzy, kompetencji, umiejętności i doświadczenia. Wśród nich naczelnie miejsce zajmuje posiadanie pewnych przekonań na temat cech i funkcji wymiaru sprawiedliwości oraz świadomości osobistych standardów zasady sprawiedliwości. Owym postawom i decyzjom towarzyszą motywacje etyczne, które powinny być kompatybilne z systemem etyki prawniczej oraz etyk poszczególnych zawodów prawniczych.

W przypadku sędziów domniemywa się najwyższy standard owej spójności z racji wagi sprawowanych czynności zawodowych oraz roli, jaką pełnią w porządkach prawnym i społecznym. Stoją oni bowiem w obliczu konieczności stosowania ocen moralnych w codziennej pracy, będących nieodzowną częścią sfery wydawanych orzeczeń. Tym samym pozostają zobowiązani do wyznaczania i stosowania odpowiednich zasad postępowania, począwszy od niezawisłości, niezależności oraz realizacji zasady „uczenia się przez całe życie” (LLL) na

¹ Uchwała KRS z dnia 19 lutego 2003 r. Nr 16/2003.

komunikatywności i decyzyjności kończąc. Przede wszystkim zaś sędziowie nie powinni zachowywać się w sposób, za który wobec innych obywateli orzekają o odpowiedzialności karnej lub cywilnej, albo wyciągają konsekwencje o charakterze procesowym, wydając stosowne postanowienia w trakcie prowadzonego postępowania. Pomocne w kształtowaniu i praktykowaniu takiej postawy są coraz liczniejsze normy etyczne.

2.1. Formalne źródła etosu sędziowskiego

Wśród formalnych źródeł współczesnego etosu sędziowskiego funkcjonują zarówno akty prawa międzynarodowego, jak w przypadku przyjętych przez Komisję Praw Człowieka przy ONZ w 2003 r. zasad postępowania sędziów, a także Europejskiej Karty o Statusie Sędziów z 1998 r., jak również prawa unijnego, w tym rekomendacji i zaleceń Rady Europy, m.in. standardy niezależności sądownictwa i nieusuwalności sędziów z 2001 r. Na poziomie prawa krajowego fundament etosu kształtuje Konstytucja RP z 1997 r., normując prawo obywateli do sądu, charakter władzy sądowniczej oraz status sędziego, a także *Prawo o ustroju sądów powszechnych*, w którym sprecyzowano obowiązki związane z powagą i godnością urzędu oraz składanym przez sędziów ślubowaniem, a także zawarto umocowanie dla krajowych norm deontologicznych. Zostały one ogłoszone w uchwalonym przez Krajową Radę Sądownictwa w 2003 r. w *Zbiorze zasad etyki zawodowej sędziów*. Obok tego aktu funkcjonuje jeszcze jeden zbiór zasad postępowania sędziów z 2002 r., tym razem będący inicjatywą jednego ze stowarzyszeń sędziów „Iusticia” (oba dokumenty cechuje daleka zbieżność rozwiązań). Ważnym źródłem etycznym są też niektóre przepisy ustaw procesowych, zawierające m.in. zasady wyłączenia sędziego.

Istotne znaczenie dla interpretacji zasad etycznych ma również orzecznictwo, w tym Trybunału Konstytucyjnego oraz Sądu Najwyższego. Obie instytucje podkreślają wagę statusu sędziego i zasad jego postępowania w kontekście państwa prawa (m.in. sędzia może odrzucić pogląd większości w sytuacji niejasnego prawa). Do rozwoju wykładni etyki i etosu sędziowskiego przyczynia się także orzecznictwo sądów dyscyplinarnych. Rozstrzygając często w sprawach postrzeganych jako kontrowersyjne, także poprzez różnicowany wymiar sankcji, zarysowuje ono granice zachowań uprawnionych i niedozwolonych (m.in. teza o konieczności stosowania podwyższonych standardów bezstronności i godności wobec sędziów pełniących funkcje administracyjne, w tym prezesów sądów).

Treść owych orzeczeń oraz ich liczba są równocześnie traktowane jako miernik zdolności korporacji sędziowskiej do samodzielnej weryfikacji efektywności realizacji ustawowych powinności. Wagę etyki akcentuje również *Strategia systemu wymiaru sprawiedliwości na lata 2014–2020* przygotowana w 2013 r. przez przedstawicieli m.in. Ministerstwa Sprawiedliwości, Prokuratury Generalnej oraz Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury. W konsekwencji należy się spodziewać w najbliższym okresie rozwiązań instytucjonalnych, formujących kolejne lub

modyfikujących dotychczasowe zasady etyki sędziowskiej, czego przykładem jest, wprawdzie odroczone, wprowadzenie mechanizmu oceny pracy sędziego.

We wskazanych dokumentach zostało podkreślone znaczenie takich wartości przypisywanych sędziom jak: niezależność, niezawisłość, bezstronność, godność zawodu, odpowiedzialność i dążenie do prawdy, a także integralność (moralna i zawodowa). Pierwsza z wymienionych wartości funkcjonuje w podwójnym ujęciu: 1) jednostkowego sędziego i jego swobody rozstrzygania spraw zgodnie z własną oceną faktów i rozumieniem prawa, przy wykluczeniu każdego rodzaju wpływu oraz 2) instytucjonalnym jako niezależność sądu od legislatywy i egzekutywy oraz jako korzystanie z jurysdykcji wobec wszystkich kwestii natury sądowej. Niezawisłość (najsilniej kojarzona z wymiarem sprawiedliwości) została natomiast powiązana z odpowiedzialnością sędziów odnoszoną także do takich zagadnień, jak wzmacnianie i ochrona kultury prawnej społeczeństwa. Z kolei bezstronność to potrzeba przeciwstawienia się sędziemu ocenom/opiniom wynikającym z jego doświadczeń, stereotypów i uprzedzeń. Równolegle bezstronność łączy się także z odpowiedzialnością m.in. za przebieg postępowania sądowego, co skutkuje utratą jej bezwarunkowego charakteru, jeżeli jej bezwzględne zachowanie wskutek szczególnych okoliczności prowadzi do rażącego naruszenia praw człowieka oraz podstawowych praw obywatela.

Kluczowym pojęciem jest też godność zawodu opisywana jako poczucie wartości własnej osoby i wykonywanej profesji oraz szacunek do innych osób, ale także jako wartość sama w sobie, pozwalająca odróżnić dobre i złe postępowanie. W sytuacji konfliktu godności osobistej i zawodowej pierwszeństwo mają zasady godności zawodowej, chyba że przepisy przewidują klauzulę sumienia.

Zbiór zasad etyki zawodowej sędziów z 2003 r. stwierdza wprost w § 1, iż z pełnieniem zawodu sędziego wiążą się szczególne obowiązki oraz ograniczenia osobiste i nakazuje sędziom stałe kierowanie się zasadami uczciwości, godności, honoru, poczucia obowiązku oraz przestrzegania dobrych obyczajów. W rezultacie sędzia powinien unikać zachowań, które mogłyby przynieść ujmę godności sędziego lub osłabić zaufanie do jego bezstronności także wtedy, gdy nie zostały literalnie określone w zbiorze. Tego rodzaju rozwiązanie wychodzi z założenia, że sformalizowane normy etyczne pełnią rolę jedynie pomocniczą względem świadomości prawnej i moralnej sędziego². W praktyce zdarza się jednak konieczność wydania dodatkowej interpretacji zbioru, sprowadzającej się do potwierdzenia, iż oczywiste naruszenie jego zasad jest naganne. Taka sytuacja wystąpiła w odniesieniu do sędziów, którzy uczestniczyli w głosowaniach nad kandydaturą na

² Krajowa Rada Sądownictwa wydała tylko trzy uchwały interpretujące postanowienia zbioru zasad etyki zawodowej sędziów, w tym uchwałę KRS z 2003 r. o zakazie udzielania porad prawnych przez sędziów w stanie spoczynku oraz uchwałę KRS z 2004 r. o zakazie podejmowania działań finansowych przez sędziów wykorzystujących swoją pozycję zawodową – zakaz nabywania rzeczy w trakcie licytacji komorniczych oraz dołożenie starań, aby nie czynili tego najbliżsi sędziego.

stanowisko sędziego członka swojej najbliższej rodziny lub jego bezpośrednich kontrkandydatów³.

Stopniowe pogłębianie katalogu zasad etycznych kierowanych do sędziów oraz upowszechnianie informacji na temat ich treści nie jest jednak równoznaczne z harmonijnym rozwojem kultury prawnej. Przyczyn tego stanu pozostaje wiele, w tym zarówno wynikających z kwestionowania uniwersalizmu obowiązujących norm etycznych, jak i z rozbieżności opinii o pożądanym cechach sędziego oraz stopniu faktycznej realizacji postanowień odnoszących się do zasad etyki zawodowej sędziów. W odpowiedzi na zarzut, iż współczesny pluralizm wartości delegitymizuje bezwzględną odpowiedzialność za naruszenie zasad, formułowana jest teza, iż wprawdzie tego typu zróżnicowanie pojawia się, lecz przede wszystkim w zakresie dążeń i sposobu korzystania z wolności, natomiast w znacznie mniejszym stopniu występuje ono w sferze moralnych obowiązków. Tym samym konsensus w sprawie powszechnego sankcjonowania zachowań sprzecznych z etyką zawodową jest faktem społecznym.

Drugą z wymienionych kwestii obrazuje polemika o umocowaniu aktywności sędziów na sali sądowej. Większość opinii społecznej opowiada się za silniejszym zaangażowaniem sędziów w usuwanie/neutralizowanie wadliwych przepisów oraz we wzmocnienie komunikacji społecznej. Tymczasem model kształcenia prawnika często nadal preferuje uproszczoną koncepcję pozytywizmu prawniczego, a część sędziów, podobnie jak przedstawiciele innych zawodów prawnych, wskazuje, że aktualna sytuacja sądownictwa wymaga nie od sędziów, lecz od reprezentantów pozostałych władz, autorefleksji nad etyką, gdyż właśnie jej brak jest odpowiedzialny za część problemów, z którymi zmagają się współczesny wymiar sprawiedliwości.

2.3. Materialne źródła etosu sędziowskiego

2.3.1. Czynniki zewnętrzne

Trzy rodzaje przesłanek determinują obecnie materialne, zewnętrzne źródła oraz treść etosu sędziowskiego. Są to funkcje, jakie sędziowie pełnią w społeczeństwie, miejsce sędziów w systemie społecznym oraz rodzaj czynności, które wykonują. Wspomniane funkcje nieodłącznie wiążą się z wymierzaniem sprawiedliwości, ale rozstrzyganie konfliktów następuje nie tylko za pomocą norm, lecz również, towarzyszących ich zastosowaniu, racjonalnych argumentów dotyczących m.in. rekonstrukcji stanu faktycznego, wykładni prawa oraz ustalenia skutków przyszłego rozstrzygnięcia. W tym kontekście nie mamy do czynienia jedynie z pasywnym stosowaniem przepisów, lecz także z działaniami znaczącymi władzę sędziego nad prawem. Z tych względów został formułowany postulat, aby społeczeństwo miało prawo do informacji o postawach sędziów mogących oddziaływać na sprawowany wymiar sprawiedliwości (nie tylko poprzez

³ Stanowisko KRS z dnia 8 maja 2012 r. w sprawie postępowania dotyczącego obsadzenia wolnego stanowiska sędziowskiego.

instytucje oświadczeń majątkowych oraz okresowych ocen sędziów, lecz także poprzez działania znamionujące stosunek do takich kwestii jak niezależność sądownictwa, dialog społeczny oraz względem kluczowych dla porządku prawnego pojęć, w tym sprawiedliwości, konieczności, proporcjonalności i zdrowego rozsądku). W konsekwencji weryfikacja sprawności postępowań sądowych, a także gwarancji zachowania przez sędziego niezawisłości, obiektywizmu i bezstronności, staje się podstawowym determinantem zasad etycznych sędziów. Ich znajomość i respektowanie zwiększa szanse na uzyskanie bezpośrednio od sędziów odpowiedzi na pytanie, jakimi kryteriami kierują się w trakcie wykonywania swojego urzędu i jaka jest efektywność ich działań. Pozwala również ocenić, czy jest to system wartości powszechnie przyjęty przez społeczeństwo, czy też tylko jego część, ale także czy jest to równocześnie zbiór zasad samego sędziego, który nie może być człowiekiem „indyferentnym etycznie”⁴.

Drugim czynnikiem pozostaje pozycja sędziów w strukturze społecznej. Kształtuje ją zarówno prestiż społeczny, konieczny do legitymizacji ich władzy, narzucający zarówno dodatkowe zasady etyczne, jak i znacznie mniejszy niż wobec innych prawników i obywateli zakres zinstytucjonalizowanej kontroli (tylko nadzór judykacyjny oraz odpowiedzialność dyscyplinarna przy równoczesnym funkcjonowaniu systemu kooptacji oraz kilku przywilejów, począwszy od immunitetu, na systemie ubezpieczenia społecznego kończąc).

W tym stanie rzeczy wzrasta stopień moralnej odpowiedzialności sędziów oraz obowiązek podwyższonej staranności w każdym obszarze podejmowanej działalności, w tym również publicznej aktywności pozasądowej oraz w życiu prywatnym. Sędziowski status legitymuje domniemanie nieskazitelnego charakteru osób sprawujących tę rolę oraz przyjęcia na siebie dodatkowych powinności, w tym o charakterze prewencyjnym, identyfikowanych takimi określeniami, jak „nie dopuszcza do podejrzeń/wątpliwości”, „co mogłoby narazić go na utratę zaufania”. Równie ważne jak zachowania indywidualne są też działania organów środowiska sędziów, przede wszystkim w odniesieniu do reakcji na negatywne zjawiska w wymiarze sprawiedliwości, w tym uchybienia i przewinienia po stronie sędziów, ale także i te, za które odpowiedzialność ponoszą inne podmioty (oczekiwanie aktywnej postawy w sytuacji nieuprawnionej ingerencji organów władzy wykonawczej lub wadliwej legislacji). Kapitałnego znaczenia nabiera też zdolność sędziów do merytorycznej odpowiedzi na krytykę społeczną. Wzrasta wówczas autorytet sędziów i wzmacnia się legitymacja do zachowania silnych przywilejów korporacyjnych. Abstrahowanie od miejsca sędziów w społeczeństwie i formułowanych wobec nich z tego tytułu oczekiwań prowadziłoby bowiem do powstania istotnej luki w systemowych powiązaniach wymiaru sprawiedliwości i jego otoczenia. Tymczasem, choćby z racji zmian w obyczajowości społeczeństwa obywatelskiego, sędziowie wchodzą w różnorodne interakcje po-

⁴ Zob. stanowisko przewodniczącego KRS, sędziego A. Górskiego, *Zasady etyki sędziowskiej – teoria i praktyka*, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2011, nr 4, s. 6.

zaśrodkowkowe znacznie częściej niż ich poprzednicy, a opinia publiczna ma na ten temat bieżącą i szeroką wiedzę (m.in. poprzez portale społecznościowe). Część sędziów nie w pełni jednak uświadamia sobie ten fakt oraz konsekwencje informacji pozyskiwanych z obywatelskiego monitoringu sądów, z których wynika, że tylko 4% respondentów kształtuje swoją opinię o sędziach i sądach na podstawie bezpośredniego uczestnictwa w czynnościach sądowych (raporty Fundacji Court Watch Polska z lat 2011/2012 oraz 2012/2013).

Trzeci czynnik formujący materialne aspekty etosu sędziowskiego lokalizuje się w obszarze czynności zawodowych, które wykonują sędziowie. Pozaprawny standard zarówno czynności poznawczych, jak i wnioskowania ma bezpośredni związek z takimi zasadami, jak: rzetelność, terminowość, umiarkowanie i staranność. Znaczenia nabiera umiejętność planowania czynności procesowych oraz dostęp do specjalistycznej wiedzy (część orzeczeń dotyczy coraz bardziej złożonych gospodarczo i społecznie stosunków prawnych). Ważne są także kompetencje komunikacji ze stronami i pozostałymi uczestnikami procesu, tym bardziej kiedy także postępowanie karne cechuje już kontradiktoryjność. W tym kontekście sędziego powinna legitymizować świadomość własnych intelektualnych oraz psychicznych możliwości, ale i ograniczeń, rozszerzająca jego zainteresowania poznawcze i krytyczne niezbędne zarówno przy czynnościach jednostkowych (analiza dowodu, wykładnia normy), jak i przy sprawowaniu kierownictwa procesu. Działania te będą wpływały także na relacje, w które sędzia wchodzi z innymi uczestnikami procesu, jak również na stosunki interpersonalne między tymi ostatnimi.

2.3.2. Czynniki wewnętrzne

Czynnikami wewnątrzśrodowiskowymi oddziałującymi na etos sędziowski są wartości i wzorce zachowań, z którymi utożsamiają się sędziowie. Przyjmują one, w odróżnieniu od fikcji prawnej występującej w niektórych obszarach czynników zewnętrznych, konkretną treść, a ich wpływ na współczesny standard sprawowania wymiaru sprawiedliwości, w tym podnoszenie jego społecznej sprawności, jest znacznie poważniejszy niż pozostałych przesłanek (sytuacja ulega zmianie w trakcie kryzysów ustrojowych). Istotne staje się także ukształtowanie wzajemnych relacji, od których zależy, czy to sędziowie społecznie przystosowują się do zachodzących zmian, czy też przekształcają etos sędziowski w sposób autonomiczny⁵. Na system wyznawanych wartości oraz postrzeganie własnej tożsamości zawodowej ale i osobistej sędziów, w tym w ujęciu swych praw i obowiązków, mają istotny wpływ bieżące problemy funkcjonowania władzy sądowniczej. Te ostatnie, jak wynika z doświadczeń ostatnich dziesięcioleci, determinują długookresowe i różnorodne skutki.

Wśród nich dominują takie zjawiska, jak krytycznie oceniana przez sędziów kwestia wadliwej administracji wymiaru sprawiedliwości materializująca się nad-

⁵ M. Dziurnikowska-Stefańska, *Etos zawodowy sędziów. Studium empiryczne*, praca doktorska, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005 (niepubl.).

miernym, nieracjonalnym przeciążeniem sędziego obowiązkami zawodowymi (zbyt duża liczba prowadzonych równocześnie spraw, konieczność wykonywania dodatkowych, poza orzeczniczych obowiązków urzędowych) oraz zaniżonym wynagrodzeniem. W obu przypadkach obok uwarunkowań infrastrukturalnych występuje także kwestia sporu prawnego oraz etycznego dylematu. Zgodnie z art. 83 Prawa o ustroju sądów powszechnych czas pracy sędziego określa wymiar jego zadań, natomiast SN w 2009 r. zajął stanowisko, że regulacje czasu pracy sędziego są jednak niepełne, a w związku z tym niekorzystne dla sytuacji sędziego (np. prawo do wypoczynku). Nie doczekał się także stosownej uchwały KRS postulat zgłoszony przez stowarzyszenie „Iusticia”, aby przyjąć wykładnię, iż nie narusza zasad etyki sędziego, który z powodu nadmiernego, niezawinionego obciążenia sprawami swojego referatu nie jest w stanie rozpoznawać owych spraw niezwłocznie, natomiast dopuszcza się takiego naruszenia sędzia, sprawujący funkcje administracyjne, odpowiedzialny za podział obowiązków i organizację pracy sędziów oraz służb pomocniczych. W przypadku oceny wynagrodzeń część sędziów zdecydowała się na ponawiane kilkakrotnie akcje protestacyjne oraz złożenie skargi do Trybunału Praw Człowieka, motywując to koniecznością działania w obronie godności zawodu sędziego. Jednocześnie pojawił się problem nielicznych, lecz funkcjonujących aktywnie sędziów, którzy jako delegowani do pracy w Ministerstwie Sprawiedliwości pobierają pensje z dwóch źródeł, w tym z tego, wobec którego powinni zachować pełną niezależność.

Innym istotnym elementem kształtującym poglądy sędziów na własny status, w tym ewentualne przyjęcie na siebie dodatkowych zobowiązań wynikających z zasad etyki zawodowej, jest nasilony w ostatnich latach doktrynalny spór pomiędzy środowiskiem sędziowskim a przedstawicielami władzy wykonawczej na tle modelu administracyjnego nadzoru nad sądownictwem. Złożony ustrojowo problem potwierdził Trybunał Konstytucyjny, traktując sprawność postępowania jako część składową „prawa do sądu”, a tym samym uznając, że wprawdzie niektóre kompetencje Ministerstwa Sprawiedliwości nie naruszają ustawy zasadniczej, w zakresie zasady niezależności, ale celowe staje się zarówno powściągliwe korzystanie z tych uprawnień, jak i doprecyzowania przypadków takich działań⁶. Tymczasem niektóre z nich nadal wzbudzają kontrowersje – także w kategoriach etycznych – jak w przypadku systemu oceny pracy i planowania rozwoju sędziego⁷. Projektowana w cyklach czteroletnich procedura ma monitorować takie kwestie, jak tempo prowadzonych spraw oraz terminowość sporządzania uzasadnień, efektywny czas pracy sędziego, treść zasadnych skarg stron postępowania, rodzaj udzielonych sędziom uwag i wytyków. Zgodnie z założeniami

⁶ Zob. m.in. wyrok TK z dnia 15 stycznia 2009 r., K 45/07, OTK –A 2009, nr 1, poz. 3; wyrok TK z dnia 28 listopada 2007 r., K 39/07; OTK-A 2007, nr 10 poz.129; wyrok TK z dnia 29 listopada 2005 r., P 16/04, OTK-A 2005, nr 10, poz. 119.

⁷ Art. 106a Prawa o ustroju sądów powszechnych, ustawa z dnia 30 stycznia 2013 r., Dz. U. z 2013, r., poz. 427.

ma również dostarczyć wiedzy na temat warunków, w których pracują sędziowie, w tym o utrudnieniach w wykonywaniu obowiązków. Część sędziów, w tym stowarzyszenie Sędziów Polskich „Iusticia”, zareagowała na to rozwiązanie negatywnie, a planowane pierwotnie na początek 2013 r. wdrożenie owej instytucji przełożono na połowę 2014 r. wskutek m.in. zaskarżenia nowych przepisów do Trybunału Konstytucyjnego. Krytyka nie jest jednak powszechna, o czym świadczy stanowisko innego z sędziowskich stowarzyszeń, „Themis”, podkreślającego, że system ocen ma przede wszystkim ułatwić pozyskiwanie danych przydatnych dla usprawnienia wymiaru sprawiedliwości.

Sędziowie zwracają też uwagę na ich przedmiotowe traktowanie w procedurze przygotowywania zamian w przepisach, w tym także w sytuacjach najważniejszych, jak istotne nowelizacje ustaw procesowych, którym nie towarzyszy pogłębiona dyskusja kształtująca podłoże przyszłej interpretacji nowych norm. Taka sytuacja powoduje nieczytelność motywów i konsekwencji wprowadzanych zmian dotyczących często tak kluczowych kwestii, jak ograniczenie inicjatywy dowodowej sędziów w postępowaniu karnym czy też modyfikowania zasad prekluzji dowodowej oraz cech kontradiktoryjności w postępowaniu cywilnym. Tym bardziej m.in. nie przeprowadza się równocześnie modernizacji zasad ustrojowych prokuratury.

Wspomniane uwarunkowania organizacyjno-finansowe, ale także kulturowe sprawiają, iż tożsamość sędziego względem jego etycznych praw oraz obowiązków kształtuje się w kontekście czynników, które zamiast wspierać władzę sędziowską, stanowią dla niektórych argument, iż najpierw należy przywrócić wymiarowi sprawiedliwości właściwą mu konstytucyjnie pozycję, a następnie wymagać od sędziów przyjmowania na siebie dodatkowych powinności. Stan ten skutkuje po stronie części środowiska wątpliwościami oraz angażowaniem się w emocjonalne spory w kwestiach drugorzędnych dla współczesnych granic władzy sędziowskiej i kierunku jej rozwoju. Tymczasem sytuacja wymaga, aby równoległe do prowadzonej polemiki środowisko sędziowskie, ze szczególnym uwzględnieniem jej instytucjonalnej reprezentacji, wyraźniej zidentyfikowało się również z moralnym przywództwem, nie tylko aby szybciej i bardziej stanowczo reagować na nieuprawnione interwencje w niezależność sądów i sędziów, ale także być inicjatorem i administratorem modernizacji niektórych aspektów funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.

4. Wpływ etosu sędziego na sprawność postępowania sądowego

Na sprawność postępowania sądowego w kontekście rozwoju standardów etosu sędziowskiego mają wpływ zarówno współczesne koncepcje doktrynalne, jak i konkretne normy oraz przepisy procesowe. Wśród tych pierwszych należy wyróżnić model sprawiedliwości proceduralnej, w którym kreatywny sędzia interpretuje prawo nie tylko jako jego krytyk, ale wychodząc z treści normy doko-

nuje, w miarę potrzeby, dodatkowej rekonstrukcji celem zrozumienia przepisu w kontekście norm i wartości reprezentowanych przez cały system prawa⁸.

Wymaga to szczególnych predyspozycji sędziego, w tym jego otwartości na własne otoczenie oraz zdolności argumentacji słuszności dla szeroko zinterpretowanej normy. W ten sposób sędzia wypełnia też „lukę między prawem a społeczeństwem” (odwołanie do zasad i do najlogiczniejszej dla danej sprawy teorii orzekania, których konsekwencją jest wydanie orzeczenia wpisującego się w niesprzeczny, społecznie efektywny system)⁹. Z tej perspektywy takie zasady jak niezależność, rzeczowość i bezstronność nabierają dodatkowego znaczenia.

Z koncepcją sędziego „Herkulesa” łączy się też dyskusja nad proporcjami między aktywizmem a pasytywizmem sędziowskim. Nabiera ona tempa w sytuacjach korzystania przez sądy z prawa wyrażania stanowiska na temat kultury stosowania prawa (*casus* sędziego Tulei) oraz stanowienia prawa (*casus* opinii SN o projektach ustaw o związkach partnerskich). Zdaniem przeciwników tego typu aktywności, sędziowie przekroczyli swoje kompetencje, bo choć mogą wypowiadać się publicznie, jeżeli ich głos nie ma literalnego związku z orzeczeniem, to może być odebrany jako naruszenie bezstronności, a tym samym podważyć autorytet sędziów. W odpowiedzi wskazuje się powinności sądów, które nie sprowadzają się jedynie do kompetencji orzeczniczych, o czym zapominają recenzenci wymiaru sprawiedliwości¹⁰. Ów aktywizm sędziowski należy jednak lokalizować w stabilnym systemie wartości dookreślonym poprzez poglądy sędziów na wartości kształtujące państwo prawa, w tym zasady podziału władz oraz materialnych aspektów demokracji, uwzględniających zarówno bezstronność sądu jak i jego obowiązek przeciwstawienia się legalnemu bezprawiu. Realizacja tego celu przybiera postać sędziowskiej powściągliwości (zachowanie bezstronności przy prowadzeniu sprawy bez względu na przekonania sędziego oraz odwołanie się do aksjologii sędziego na etapie identyfikacji społecznie efektywnego rozstrzygnięcia).

Na tle wzmiankowanych argumentów zasada sędziowskiego kierownictwa nie sprowadza się tylko do koncepcji techniki prowadzenia postępowania¹¹, tym bardziej iż ma ona złożony charakter. Formalny – utożsamiany z zapobieganiem przewlekłości postępowania w celu wydania orzeczenia w rozsądnym terminie¹², oraz materialny – identyfikowany z doprowadzeniem przez sędziego do sprawiedliwego, zgodnego z prawem zakończenia postępowania¹³. Sama zasada

⁸ Szerzej M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Warszawa 2011.

⁹ Zob. T.T. Koncewicz, *Poszukując modelu sprawiedliwości proceduralnej. Mit czy rzeczywistość?*, Warszawa 2009.

¹⁰ W 2012 r. SN przedstawił w formie opinii swoje stanowisko w 133 sprawach, lecz tylko kilka z nich, z uwagi na kontrowersyjność zawartych w nich poglądów, analizowano przede wszystkim w kontekście zakresu uprawnień władzy sądowniczej.

¹¹ Tego rodzaju ujęcie jednak dominuje, m.in. W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie cywilne, Zarys wykładu*, Warszawa 2004, s. 65.

¹² Szerzej B. Karolczyk, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym przed sądem pierwszej instancji*, Warszawa 2013, s. 96 i n.

¹³ A. Łazarska, *Sędziowskie kierownictwo postępowaniem cywilnym przed sądem pierwszej instancji*, War-

powinna być również postrzegana niezależnie od założeń doktrynalnych decydujących w przypadku konkretnej procedury o jej kontradiktoryjnym, inkwizycyjnym czy też mieszanym modelu.

Wśród wielu przepisów wymagających świadomego sprawowania przez sędziego kierownictwa postępowaniem jest m.in. art. 6 k.p.c. dotyczący obowiązków względem tempa postępowania mającego wymiar także ekonomiczny, o czym z kolei przypomina § 8 *Zbioru zasad etyki zawodowej sędziów* w zdaniu: „podejmowanie czynności bez [...] narażania stron i Skarbu Państwa na niepotrzebne koszty” oraz *Zasad Międzynarodowej Procedury Cywilnej*¹⁴. Kolejne istotne miejsce zajmują normy definiujące czynności przygotowawcze, zmierzające do stworzenia optymalnych warunków późniejszej prawidłowej organizacji postępowania, jak badanie właściwości sądu – art. 200 k.p.c., formalnej prawidłowości pozwu – art. 187 k.p.c. oraz innych pism – art. 126 k.p.c., 130 k.p.c., a także racjonalnego terminu pierwszego posiedzenia – 149 k.p.c. i stosownego przygotowania jej uczestników – art. 206, 207, 208, 227 k.p.c. oraz 223 w kontekście 183 k.p.c. Na etapie rozprawy również pojawiają się rozwiązania sprzyjające sędziowskiemu kierownictwu w ujęciu zasad państwa prawa. Przykładem są art. 218 k.p.c., 207 i 217 k.p.c. (prekluzja dowodowa) rozpatrywane jednak w kontekście m.in. art. 212 oraz 232 k.p.c. (możliwość przeprowadzenia przez sąd dowodu z urzędu). W tym ostatnim przypadku warte przytoczenia jest następujące stanowisko Sądu Najwyższego: „niekiedy powstaje sytuacja procesowa, w której nieprzeprowadzenie przez sąd z urzędu dowodu stanowiącego element «zebranego materiału», stanowiłoby pogwałcenie elementarnych zasad, którymi kieruje się sąd przy wymierzaniu sprawiedliwości”¹⁵. W ramach sędziowskiego kierownictwa funkcjonują również przepisy zmierzające do utrzymania powagi postępowania, w tym art. 155, 193, 251, 274, 287 k.p.c.

Wiele sytuacji wymagających świadomego sprawowania sędziowskiego kierownictwa funkcjonuje jednak poza treścią skodyfikowanych norm. Tak jest w przypadku potrzeby zachowania umiaru, cierpliwości, czasem zaś stanowczości, jak również komunikatywności w relacjach z pozostałymi uczestnikami postępowania. Jak spostrzega jeden z przedstawicieli nauki prawa: „Dobrym świadectwem kultury sądenia jest, gdy sędzia kierujący postępowaniem cywilnym korzysta z atrybutów swej władzy z umiarem i rozważą, pryncypialnie i konsekwentnie, w sposób i w zakresie nieodzownym dla prawidłowego przeprowadzenia tego postępowania oraz sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy”¹⁶. Wskazówką, jakimi wartościami powinien się kierować, aby osiągnąć ów stan, pozostają zasady etyczne oraz świadomość, iż są one ważnym, lecz nie jedynym elementem etosu sędziowskiego, czyniącym sędziego w pełni i bezwarunkowo odpowiedzialnym za sprawowany przez niego wymiar sprawiedliwości, przeja-

szawa 2013, s. 65 i n.

¹⁴ *Draft Principles of Translational Civil Procedure*, 2014, <http://www.unidroit.org>.

¹⁵ Wyrok SN z dnia 7 marca 2013 r., II CSK 422/12, Legalis nr 661550.

¹⁶ B. Bładowski, *Metodyka pracy sędziego cywilisty*, Warszawa 2013, s. 39.

wiający się zarówno w treści orzeczenia, ale także we wszystkich poprzedzających czynnościach zawodowych.

5. Zakończenie

Zwiększone doktrynalne i normatywne zainteresowanie etosem sędziego nie przekłada się w satysfakcjonującym wymiarze na praktykowanie zasad etyki zawodowej sędziów w sposób, którego należałoby się spodziewać, uwzględniając aktualne potrzeby społeczno-gospodarcze oraz standardy ustrojowe. Mają na to wpływ pozbawione aksjologicznych debat procedury nowelizacji prawa, rozstrzygane w krótkotrwałej i drugorzędnej perspektywie spory między władzą wykonawczą a sądowniczą, a także trudności w definiowaniu aktualnych powinności sędziów. Uwagę zwraca także brak zasad etycznych osób sprawujących władzę ustawodawczą i wykonawczą, które sprzyjałyby wzmocnieniu pozycji władzy sądowniczej.

Tymczasem adresatów i beneficjentów zasad etycznych kierowanych do sędziów jest znacznie więcej niż liczy ich środowisko. Często osoby te nie łączą jednak owego zagadnienia z konkretnym interesem prawnym (ogólnym i jednostkowym). Równie istotne pozostaje dostrzeżenie bezpośrednich związków między etosem sędziego a tak często postulowaną sprawnością wymiaru sprawiedliwości, czego przejawem są m.in. uwarunkowania w jakich funkcjonuje zasada sędziowskiego kierownictwa postępowaniem.

Anna Machnikowska

EFFICIENCY OF JUDICIAL PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF THE ETHOS OF A JUDGE

The increased doctrinal and normative interest in the ethos of a judge does not correspond in a satisfying dimension to practicing ethical principles by judges, in a way which would be expected due to the current socio-economic needs and constitutional standards. The above is affected by the procedures of amending law that are deprived of axiological debates, disputes between executive and judicial powers that are settled in the short-term and secondary perspective, as well as difficulties in defining the current duties of judges. The attention should be also drawn to the lack of ethical principles concerning legislative and executive authorities, which would help to strengthen the position of the judiciary. Meanwhile, there are much more recipients and beneficiaries of ethical principles addressed to judges than their number. However, these people often do not combine this issue with a specific legal interest (general and separate). It is equally important to notice the direct relationship between the ethos of a judge and often postulated efficiency of the judiciary, which is reflected by the conditions of functioning of the rule that the judge directs proceedings.